مۆرفیمی (ە) و شێوە جیاجیاکانی لە رستەدا

زمانەوانانی کورد لە بارەی (ە)ەوە دواون، بەتایبەتی لەو رووەوەی، کە لە رستەی بێ فرماندا دەوری فرمان دەبینێت و، (ە) بە فرمانی کاتی ئێستا دادەنێن و، دەیبەنەوە سەر (هەیە) و بناغەکەیان کە (بوون)ە. راستییەکەی زمانەوانانی کورد، لەم رووەوە دەبنە دوو بەش لەباسکردنی (ە)ی کۆتایی رستەدا، بەشێکیان کە زۆربەی زمانەوانی کورد پێک دەهێنێت لەسەر ئەوەن کە ئەم (ە)یە فرمانە و لە رووی کاتەوە بۆ دەمی (تاف- کات) ئێستایە، ئێمە لە خوارەوە بیرو بۆچوونی هەردوو لا دەخەینەڕوو، بێجگە لەوەی دەستەی دووەمی زمانەوانان ئەم (ە)یە بە راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک دادەنێن.

مامۆستا سەعید سدقی، لە لاپەڕە (٦٥)ی رێزمانەکەیدا، (ە) بە «حرف املا» لە رستەی: وەرە دەرەوە، کەوەر بکرە» دادەنێت، بێ ئەوەی جیاوازی لە نێوان جۆرەکانی (ە)ی ئەو دوو رستەیە بکات و، هەر هەموویانی، وەک پیتێکی رێنووس داناوە، لە رستەی «احمد عاقلە، علی زیرەکە» بە پیتی «رابطە لە بین مبتدأ وخبراو بە آخر حرف خبرەوە دەنووسی» (١) راستییەکەی ئەم (ە)یانەی ئەو رستانەی سەرەوە، لە نێوان پیت و جێناوی کەسی لکاوو، ئەم

(ە)یەی کە دەحکەی لەسەرەو بەزۆری نووسەران بە فرمانی ئێستای دادەنێن.

مامۆستایان نووری عەلی ئەمین و سادق بەهادین، بە فرمانی یاریدەری دادەنێن (٢) و، یەکەمیان بەلایەوە رستە لە زمانی کوردیدا بەبێ فرمان نابێت و، لە رێژەی کەسی سێیەمدا بەدەردەکەوێت. دکتۆر نەسرین فەخری لە لاپەڕە (٣١٦) رێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا بەلایەوە (ە)، گەلێک شتە لە زماندا، وەک پاشگرو لەناو (فعلی إنتقالی دا و، هەندێک جاریش فعلی مساعدە.)، مامۆستا مەسعوود محەمەدیش لەگەلێک شوێنی بەرهەمەکانی باسی کردووەو، (ە) بە راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک داوەتە قەڵەم (٣) و، بەلایەوە رستەی بێ فرمانیش هەیە، واتە رستەی ناوی، لەم رووەوە بیرورای مامۆستایان صالح حوسێن پشدەری و د. ئەورەحمانی حاجی مارف هەمان شتەو لەگەڵ مامۆستا مەسعود محەمەد یەک دەگرنەوە. (٤)

دوکتۆر شێرکۆ بابانیش لە وتارێکیدا (ە)، بە مۆرفیمی کاتی ئێستای داناوەو، لەگەڵ هەندێ نیشانەی کاتی وەک رابردووی تەواوی [ووە/وە] و، لەگەڵ جێناوی کەسی سێیەمی تاکی لکاوی (ە)دا تێکەڵ کردووەو، چۆنیەتی دەربڕینی بیروڕاکانی (مطلقە)ە، کە لە زانستدا ئەمە بە کارێکی نابەجێ دادەنرێت و (مطلق)، لە زانستدا نییە و ئەگەر بۆچوونێکی هەڵەش بێت، دەرگا بۆ باسی تر دەکاتەوەو، نابێت دەرگا لەسەر ئەم و ئەو بەتایبەتی بۆ لێکۆڵینەوەی رێزمانی کوردی تازەخزمەتکراو دابخەین، و باسەکەی دەکات بەدیاری و لەلایەکی ترەوە، واباس دەکات، کە باسەکەی کۆکردنەوەیە، ئیتر چۆن، شتی ئەم و ئەو دەکرێت بەدیاری! و لە زۆربەی شوێنی وتارەکەیدا، بە تەواوی (مطلق)انە قسە دەکات (٥) و بۆشایی بۆ کەس و لێکۆڵینەوەی تر جێنەهێشتووە.

من لەم لێکۆڵینەوەیەدا، هەوڵ دەدەم (ە)ی کۆتایی رستەی بێ فرمان و جۆرەکانی دیارو دەست نیشان بکەم و، جۆرەکانی تری (ە) لەناو رستەسازیدا

بخەمە پێش چاو، کە جیاوازن لە (ە)ی کۆتایی رستە.

مۆرفیمی (ە) لە رستەی زمانی کوردیدا لە ناوەڕاست و کۆتایی رستەوە دێت و، هی ناوەندی رستەکانیش، هەموویان یەک جۆرنین، لێرەدا ئێمە دەمانەوێت، یەکە یەکەی ئەم مۆرفیمە لە شوێن و دۆخە جیاجیاکانیدا پیشان بدەین و، لەیەکتریان جیابکەینەوە.

(ە) وەک ئامرازی پێوەندی و بەستن و بەشەکانی رستە بەیەکترەوە، لە ناوو ئاوەڵناوو کەرەسەی تر دەبەستێتەوە، (٦) وەک:

– کتێبە مێژووە کوردییەکەم خوێندەوە.

– منداڵە هەژارە بێکەسەکەم دیت.

(ە) وەک پاشکۆی جێناوی نیشانە لە دوای وشە دەست نیشانکراوەکانەوە، لە رستەدا دەردەکەون و، ئەو وشانە دەگرنە نێوان خۆیانەوە، واتە نێوان جێناوی نیشانەو پاشکۆکەیەوە، بەم شێوەیە [ئەم/ ئەو ـــــ ە]، نموونە:

– ئەم منداڵە زیرەکە. [جێناوی نیشانە+ ناو+ ئامرازی پێوەندی + ئاوەڵناو+ پاشکۆی جێناوەکە]

– ئەو گوڵە سوورە.

(ە)ی یەکەمی ئەو دوو رستەیە، ئامرازی پێوەندییە، چونکە دوو وشەیان بە یەکترەوە بەستۆتەوە، وەک (منداڵ، زیرەک)، بەڵام (ە)ی کۆتایی رستەکان پاشکۆی جێناوی نیشانەی (ئەم- ئەو)ن و لە هەمان کاتدا رستەیەکی هەیی دروست کردووە، [هەیی- تملک Possessive] کە بێ کاتەو ئەم جۆرە رستانە کات و روودانی مەرجی فرمانیان تێدا نییە و، دیاردەیەکی (مطلق) باس دەکەن- لە شوێنێکی تری ئەم باسە ئەمە روون دەکەینەوە. هەر لە رستەکانی سەرەوەدا، بەپێی یاسای لادان (حذف) لە رێزمانی گوێزانەوەدا (القواعد التمويلي- Transformation)، ئەگەر ناوەکانی دوای جێناوە نیشانەکان

لابدەین، جێناوەکان دەچنەوە دۆخی بنەڕەتی خۆیان، کە بریتین لە (ئەمە، ئەوە – ئەمانە، ئەوانە) و (ە)ی دوای خۆیان وەک جێگر شوێنی ناوە لادراوەکە (محذوف) دەگرێتەوە، نموونە:

ئەمە کوردە. بە لادانی (ە)ی (ئەم) ـــــ ئەم کوردە. ناتەواوە. ـــــ ئەم کورە کوردە.

ئەمە زیرەکە. [واتە (ە)ی یەکەم جێگری ناوە لادراوەکەیە، بۆتە جێناو]

بەم شێوەیە [جێناوی نیشانە+ جێناوی جێگر+ ئاوەڵناو+ پاشکۆ لە هەمان کاتدا جێناوە] ئەگەر هەمان ئەم رستانە بکرێنە کۆ، بە تەواوی ئەو دیاردەیە روون دەبێتەوە،

وەک: ئەمان منداڵی زیرەکن. ئەگەر ناوەکە لادرا دەبێتە: ئەمان/ ئەمانە زیرەکن.

لێرەدا دوو شت دەرکەوت یەکەمیان کە (ە) و (ان) جێگری ناوە لادراوەکەن و، پاشان (٥)ی ئامرازی پێوەندی ناوەندی رستەکان بووە (ی)، ئیسپاتی دەکات کە (ە)ی ناوەند، پاشکۆی جێناوی نیشانە نین و ئامرازی پێوەندین کە (ە،ی)ن، بەڵام (ە)ی کۆتایی رستەکەکان پاشکۆن و، رستەی (هەیی دروست دەکەن و (ن) کۆتایی رستەکە جێگری (ان) نیشانەی کۆی کەسن و، بەپێی یاسای رێکەوتن (agreement) نیهاد و گوزارە لە تاک و کۆدا وەک یەکن، لە لایەکی ترەوە، ئەو (ن)ی کۆی کۆتاییە ئەوە دەگەیەنێت، کە (ە) فرمانی کاتی ئێستا نییە و باسی دیاردەیەکی (مطلق) دەکات و کات و رووداویان تێدا نییە کە لەگەڵ کەسدا بەتایبەتێتی فرمان دادەنرێن.

(ە)ی ئامرازی بانگ کردن

ئەم ئامرازە لە کوردیدا، بۆ مەبەستی بانگ کردن و ئاگادار کردنەوەی(٧) تاک بەکاردێت، بۆ رەگەزی نێرینەو لە هەمان کاتدا، رستەش دروست دەکات:

کاکە، خاڵە، مامە ـــــ ئەرێ کاکە، باشە کاکە.

(ە)ی ئامرازی وەڵام

ئەم جۆرە (ە)یە، کە وەڵام دەگەیەنێت بۆ رستەش دەور دەبینێت بە تایبەتی ئەگەر بکەونە ناو رستەی وەڵامەوە یا وەک وشەیەک وەڵام ببەخشێت.

نموونە: - بەڵێ باشە، باشە

- چاکە، وایە ـــــ بەڵێ وایە

- خراپە، راستە

ئەم دوو دیاردەیەی (ە)ی ئامرازی بانگ کردن و، وەڵام لە بنەڕەتدا، جێناوی کەسی لکاوە بۆ سێیەمی تاک، چونکە راستییەکەی وەڵامی کەسێک یا یەکێک بەرامبەر بەکەسێکی تر پێکدێنن، کە لە دەمە تەقێ دابن و، دیاردەکەی کە دەبێتە وەڵامی نێوانیان کەس و حاڵەت پێکدێنن کە پلەی سێیەمی ئەو ئاخاوتنەن، لە گەردان کردنیشدا بۆ کەسەکان ئەمە بە دەردەکەوێت:

بەڵێ باشم- ین   چاکم   چاکین

بەڵێ باشین- ن   چاکیت   چاکن

بەڵێ باشە- ن   چاکە   چاکن

ئەم دیاردەیەی سەرەوە بەهێزی راناوی لکاو دەردەخات، لە رستە پێکهاتندا ئەگەر بەراوردیان بکەیت، وەک ئەو فرمانانەن کە لە شێوەی وشەن و، رستەش پێک دەهێنن بەتایبەتی لە فرمانی رابردووی تێنەپەڕی کەسی سێیەمی تاکدا وەک: (هات، رۆیشت، کەوت) جیاوازی نێوانیان تەنیا ئەوەیە دیاردەی یەکەم بێ کات و رووداون.

(ە)ی ئامرازی پێوەندی بە هۆی جێگیرکردنەوە

(ە) لە رستە سازیدا بێجگە لە شوێنەکانی سەرەوە، لە ئەنجامی جێگیرکردنی ئامرازی پێوەندی (بۆ،بە)ش، لەگەڵ فرمانی (انتقالیدا) دەردەکەوێت، وەک:

من چووم بۆ بازاڕ ـــــ من چوومە بازاڕ

پارەکەی دا بە زاگرۆس ـــــ پارەکەی دایە زاگرۆس.

(ە) رستەی هەیی (تملک) دروست دەکات

لەو رستانەی کەلە بنەڕەتدا، لە شێوەی وشەی لێکدراوو گرێن، کە لە ناوەڕاستەوە کۆمەڵەی یەکەمی راناوە لکاوەکانی (م، ی، ت، مان، تان، یان) وەردەگرن، (ە) لە کۆتایی ئەو شێوانەوە دەردەکەوێت و، رستەی ناوی دروست دەکات، کە کات و روودانیان تێدا نییەو، تێکڕای رستەکە لە رووی واتاوە هەیی (تملک) دەبەخشێت و، دیاردەیەکی (مطلق) باس دەکات و، بەهۆی ئەم (ە)ی بێ کاتەوە دروست دەبێت و، باسی دیاردەیە کە وەک:

سەر بەرز، گوڵی جوان، چاو ڕەش: بەهۆی گەردانەوە دەبنە رستەی هەیی:

سەرم بەرزە.   سەرمان بەرزە.

سەرت بەرزە.   سەرتان بەرزە.

سەری بەرزە.   سەریان بەرزە.

ئەم دیاردەیەی راناوە لکاوەکانی کۆمەڵەی یەکەم هەمان شێوەی ئەو فرمانە تێپەڕانەیە، کە بەرکارەکانیان لەگەڵدا بێت، راناوە لکاوەکانیان لە ناوەندەوە دەچێتە سەر و سەلماندنی ئەم دیاردەیە بەوە دەسەلمێنرێت کە (هەبوون) و (بوون) وەک تێپەڕ تەواوکەر وەردەگرێت وەک لە سەرەوە پیشانمان دان، بڕوانە، ئەم دۆخەی تێپەڕ:

نان خواردن گرێیە ـــــ کە بووە رستە لەگەڵ راناوەکانیدا بەم شێوەیەی

خوارەوە گەردان دەکرێت:

نانم خوارد	نانمان خوارد	دڵم پاکە	دڵمان پاکە
نانت خوارد	نانتان خوارد	دڵت پاکە	دڵتان پاکە
نانی خوارد	نانیان خوارد	دڵی پاکە	دڵیان پاکە

دیاردەی ئەم رستانەی (ە)، شتێکی مطلق و هەمیشەیی باس دەکات پێوەند نییە بەکاتەوە و، هیچ روودانێکی تێدا رووی(٨) نەداوە لە وێنەی کردەوەی (رۆیشتن، چوون، خواردن، سووتان)، واتە کە کاری (رۆیشتی، چووە، خواردت)ی نەکردووە بەکاتەوە بەسترابێت تەنیا کەس و حاڵەت نەبێت.

(ە)ی کۆمەڵەی دووەمی راناوە لکاوەکان

کۆمەڵەی دوومی راناوە لکاوەکان، کە بریتین لە (م، یت، ە، ین، ن، ن) بەزۆری لە زمانی کوردیدا لەگەڵ وشەی واتا داری ناو، ئاوەڵناو، جێناو، ئاوەڵفرمان، ژمارە، بێجگە لە فرمان رستە دروست دەکەن، کەچی ئەم دیاردەیە، لەگەڵ راناوە لکاوەکانی کۆمەڵەی یەکەمدا، فرمانی لێ دەرچێت، نابینرێت رستە دروست بکەن، تەنیا هەیی (تملک) دەبەخشن، نموونە بۆ کۆمەڵەی دووەمی راناوە لکاوەکان کە رستە دروست دەکەن:

کوردم	کوردین	
کوردیت	کوردن	لەگەڵ ناو دایە
کوردە	کوردن	
منم	ئێمەین	
تۆیت	ئێوەن	لەگەڵ جێناوی کەسی سەر بەخۆدا
ئەوە	ئەوانن	
جوانم	جوانین	

جوانیت	جوانن	لەگەڵ ئاوەڵناودا		
جوانە	جوانن			
لارم	لارین	زۆرم	ین	
لاریت	لارن	زۆریت	ن	لەگەڵ ئاوەڵفرمان و
لارە	لارن	زۆرە	ن	رادە
یەکم	یەکین	دووەمم	دووەمین	
یەکیت	یەکن	دووەمیت	دووەمن	لەگەڵ ژمارەدا
یەکە	یەکن	دووەمە	دووەمن	

گومان نییە نموونەکانی سەرەوە رستەن و بێ کات و بێ روودانن، چونکە ئەوانە دیاردەیەکی (مطلق)و بێ رووداون، بێ کاتن و هیچ رووداوێک تێیاندا رووی نەداوە، لە کاتێکی دیاری کراودا، ئەمە بێجگە لەوەی کە ئەگەر (٥) بە فرمانی کاتی ئێستا دابنرێت، لە رستەکانی ریزی سێیەمدا، کە بۆ راناوی کەسی سەربەخۆی (ئەو)ن، ئەی چی لە کەسەکانی تری ئەو رستانە دەکەیت، کە بوونی راناوەکانیان وەک (م، یت، ین، ن...) تێیاندا ئاشکراو بێ گومانن، ئەگەر چی دەبێت ئەوەش بزانین، کە راناوە لکاوەکان لە دروست کردنی رستەدا، زۆر چالاک و بەهێزن، تەنانەت رستەی فرمانداریش، بەبێ ئەوان دروست نابێت و کەسی و کاتیان بەبێ راناوە لکاوەکان تێیدا دیار نییە و، تەنانەت واتاش وەک فرمان روون نییە، ئەوانەیان نەبێت کە فرمانی رابردووی تێنەپەڕن بۆ کەسی سێیەمی تاک، ئەویش لەبەر ئەوەیە راناوی لکاوی ئەو جۆرە فرمانە، لەو حاڵەتەدا دەرناکەوێت بۆیە کات و روودانی تێدایە.

با سەیری فرمانی تێپەڕی دەمی رابردوو بکەین، بەبێ فرمان: کە هیچ وشەیەکی لەگەڵدا نەبێت:

کێڵا، کرد، ئەوانەش نەبێت، کە نیشانەی چاوگە کەیان بە (ی) کۆتایی

دێت، کە لەگەڵ ڕاناوی لکاوی (ی) کەسی سێیەمی تاکدا، تێکەڵ دەبن و هەمان شێوەن بۆیە واتاو کات و ڕوودان دەبەخشن، ئەگینا فرمان نین، بەڵام کەوتیت (کێلای، کردی، بردم، بردت، بردمان، بردتان...) واتایان لەگەڵ کات و ڕووداوەکەیدا ئاشکرا دەبێت، ئەوانەش دەڵێین هەیەتی، سەلیقەی فێربوونی واتای وشەی زمانەکە وایان لێ دەکات بڵێین ئەو فرمانانەی سەرەوە، بەبێ ڕاناوی لکاو، کات و ڕووداو دەبەخشن(٩)و دەبنە فرمان.

با کۆمەڵەی دووەمی ڕاناوە لکاوەکان، کە بۆ فرمانی تێپەڕو هەیی بکاردێت بزانین لەگەڵ وشەی نا فرماندا ڕستە دروست دەکەن یان نا نموونە:

م: کەرکووکم   کەرکووکمان/مان   کەرکووکیم/م

ت: کەرکووکت   کەرکووکتان/تان   بۆ هەیین کەرکووکیت/یت ڕستەن

ی: کەرکووکی   کەرکووکیان/یان   کەرکووکییە/ە

ئەم نموونانەی سەرەوە ئاشکرا دیارە، ڕستە نین و گرێی هەییان پێکهێناوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە کۆمەڵەی یەکەم، بێ فرمانیش وەک لە سەرەوە پیشانمان دان، لەگەڵ زۆربەی بەشەکانی ئاخاوتندا، ڕستەی بێ فرمانیان پێک هێنا، ئەمە ئەوە دەسەلمێنێت، کە (ە)ی ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک، لە کۆمەڵەی یەکەمدا، لەو شوێنەی وەک (ئەو مرۆڤە، ئەو قوتابییە) فرمانی کاتی ئێستا نین و ڕاناون و دەچێتە سەر زۆربەی بەشەکانی ئاخاوتن. (١٠)

(ە)ی وەک ڕاناوی لکاو لەگەڵ وشەی لێکدراوو گرێدا:

ئەگەر وشەی لێکدراو یا گرێ، لەو جۆرانەی کە (ە)ی هەیی چووە سەریان و، ڕستەیان پێک هێناو، وەک لە سەرەوە خستمانە ڕوو، لێرەدا ئەگەر ڕاناوی کۆمەڵەی دووەم بچێتە سەریان ڕستە پێک دەهێنن، وەک:

- سەر بەرزم   سەر بەرزین.

- سەر بەرزیت   سەر بەرزن.
- سەر بەرزە   سەر بەرزن.

لێرە دەرکەوت لەم ڕستانەی سەرەوە (ە)ی ڕاناوی لکاوی کۆمەڵەی دووەم، کە بریتین لە (م، یت، ە، ین، ن، ن) ڕستە دروست دەکەن و (ە)ش ڕاناوە، نەک مۆرفیمی کاتی ئێستا (فرمانی بێهێز، فرمانی ناتەواو، فرمانی یاریدەر)، ئەمە بێجگە لەوەی لەو ڕستانەدا، بەهیچ جۆرێک کات و ڕوودانیان تێدا نییەو، ڕستەی ناوییان پێک هێناوەو ڕاناوەکان بەهیچ جۆرێک لە ژێرەوە ئاوێتەی مۆرفیمی کاتی ئێستا نەبوونە و، جارێکی تر ئەوە دەهێنینەوە یاد کە فرمان خۆشی بە تەنیا ناتوانێت بەبێ ڕاناوی لکاو دروست ببێت و، کات و ڕوودان ببەخشێت، ئەمەمان لەمەو پێشەوە ڕوونکردەوە.

ئەگەر (ە)ی ڕستەی (سەر بەرزە) کات بێت، دەبێت ڕاناوی (م،یت، ین، ن،)یش کاتی ئێستا بن و فرمان بن، لە کاتێکدا پێویستە فرمان، لە ڕەگی چاوگەوە وەربگیرێت یا بڵێین لە مۆرفیمی بناغەییەوە، ئەم دۆخەو حاڵەتەش لە ڕستەکانی سەرەوەی کۆمەڵەی دووەمی ڕاناوە لکاوەکانەوە بەدی ناکرێت کە ڕەگیان هەبێت لەم ڕووەوە، (ە)ش ڕەگی (بوون) و (هەبوون) نییەو ڕاناوی لکاوەو ئاوێتەی کات نەبوونە لەگەڵ کەسەکانی تریشدا.

(ە)ی ڕاناوی لکاوی فرمانی داخوازی:

(ە)ی ڕاناوی کەسی، لە گەردانی کردنی فرمانی داخوازیشدا، بۆ کەسی دووەم بەدی دەکرێت و دەکەوێتە کۆتایی ڕەگی فرمانەکەوە کە بریتییە لە: پێشگری داخوازی+ ڕەگ+ ڕاناوی کەسی دووەمی تاک/ یان کۆ: ب+ نووس + ە= بنووسە/ بنووسن

ئەگەر ڕەگی فرمانەکەش، بە بزوێن کۆتایی هاتبێت، ئەوا (ە) تووشی توانەوە

دەبێت، یا یەکێکیان دەمێنێ وەک: بکە.

لەم نموونەیەشدا (ە) نیشانەی کاتی ئێستا نییە و بەرامبەرەکەی لە کۆدا دەبێتە (ن)ی کەسی دووەم، ئەگەر (ە)کات پیشان بدات دەبێت (ن)ەکەش هەمان شت بێت، بەڵام راناوی کەسیین.

بە هەمان شێوەی (ە)ی راناوی لکاوی فرمانی داخوازی (ە) بە تەنیا لە فرمانی رابردووی تەواو، کە بریتییە لە (ووە/وە)، هەروەها (ە)ی سەر بەمۆرفیمی {ایە}ی نیشانەی کاتی فرمانی ئیلزامی نابێت، بە هەڵە تێکەڵ بکرێت، چونکە یەکەمیان راناوی لکاوی داخوازییەو، دووەم وسێیەم نیشانەی کاتن و، ناتوانرێت بە هیچ شێوەیەک (ە)کە، لەو دوو جۆرە کاتە، بە تەنیا دابماڵرێت، تەنیا لە گەردان کردندا نەبێت کە راناوە لکاوەکان دەکەونە ناوەڕاستەوە بەم شێوە:

هاتووە ـــــ هاتوومە - هاتووینە

هاتوویتە هاتوونە

هاتووە هاتوونە

لە ئیلزامیشدا دیسان ناتوانرێت (ە)، لە [ایە] دابماڵرێت و، بوترێت (ە) نیشانەو مۆرفیمی کاتی ئێستایە، چونکە ئەم دوو نیشانەیە، بریتین لە [ووە/وە]، [ایە] نەک (٥)، لەگەڵ فرمانەکەشدا نەبن، ناتوانن کات ببەخشن و، لە فرمانێکیشدا دووکات پێکەوە کۆنابنەوە، وەک رابردووی تەواو+ کاتی ئێستا، چونکە لە رابردوودا، رووداوەکە رووی داوەو تەواویش بووە، ئیتر ئەم کاتی ئێستایە، لە کوێوە هات و قۆزرایەوە، با بڕوانینە ئەم رستەیە:

- زاگرۆس ئیشەکەی تەواو کردووە.
- زەردەشت چەند جارێک هاتووە بۆ لامان.

بە هەمان شێوە ئەگەر بڕوانینە ئەم رستەیەی کە فرمانەکەی ئیلزامییە دەبینین

کاتەکەی رابردووەو کاتی ئێستای تێدا نییە، وەک:

ئەگەر کارەکەی بکردایە وانابوو.

ئایا مۆرفیمی (ە)ی (هەیە) راناوە یا بۆکاتە

پێش ئەوەی هیچ بڕیارێک بدەین، پێویستە (هە) کە واتای «بوون» هەڵدەگرێت لەگەڵ کۆمەڵەی دووەمی راناوە کەسییە لکاوەکاندا گەردانی دەکەین بزانین چی روودەدات، ئایا کات و روودانی تێدایە با نموونە بهێنینەوە:

من هەم م هەین/ین

تۆ هەیت یت هەن/ن

ئەو هەیە ە هەن/ن

پێش هەموو شتێک فرمان، ئەوەیە لە گەردانکردندا رووداوێک لە لایەن، کەسێکەوە لە کاتێکی دیاری کراودا رابگەیەنێت، لەم رستانەی سەرەوە کات نییەو رووداو رووی نەداوە تەنیا ئەوە نەبێت، کە هەبوونی کەسێکە ئەو هەبوونە ئێستاو ئایندەو رابردووی تێدا بەدی ناکرێت، بۆیە (هە) فرمان نییە، شێوەکانی تریشی وەک (هەیە)، (هەن) هەمان شتەو وەک ئەوە وایە بڵێیت:

من قوتابیم ئەو قوتابییە، ئێمە قوتابین.

بۆیە ئەو رستانە بریتین لە: راناوی کەسی سەربەخۆ ئەرکی (نیهاد)ە و (هە) لەگەڵ راناوەکاندا گوزارە پێک دەهێنێت، ئەگەریش فرمان بێت چۆن دوو فرمان پێکەوە لە رستەیەکدا دەبن و فرمان لە شوێنی بکەر دەبێت.

بەڵام راستی مەسەلەکە، ئەوەیە رستەی فرماندارو رستەی بێ فرمان، بەبێ راناوی کەسی لکاو دروست نابن، واتە فرمان و گوزارە بەبێ راناوی کەسی لکاو، مەحاڵە ببنە فرمان و گوزارە، پاشان ئەگەر (ە) فرمان بێت ئەی چی لە راناوەکانی (م، یت،...، ین، ن، ن) دەکەین دەبێت ئەوانیش فرمان بن، بەڵام

ئەوانە راناوی کەسی لکاون و زۆر چالاکن لە رستە دروستکردندا، تەنانەت فرمانی رانەبردوو، فرمانی داخوازی بەبێ راناو هەر دروست نابن و تەنیا رەگێکی بێ واتان وەک: نووسین: دە (نووس)، دە (کە)، دە (خۆ) مۆرفیمی بێ کەڵکن، بەڵام بەهۆی راناوەکانەوە دەبنە فرمان وەک: [دەنووسم، دەکەم، دەخۆم، بخۆ] راناوی فرمانی داخوازی، ئەگەر رەگەکەی کۆتایی بێت بە بزوێن ئەوا راناوەکەی کە (ە)یە تێدەچێت یا لەگەڵ بزوێنی (ە)دا یەکێکیان نامێنێت. وەک: بکە.

باشە ئەگەر (ە) کورتکراوەی فرمان و چاوگی (هەبوون) بێت ئەی بۆچی لەو مۆرفیمی (ە)یەی چاوگەکە دەمە جیاجیاکانی فرمان دروست نابن؟!. یان لەو رستانەی کە (ە)دەکەنە فرمان وەک لە رستەی [هەیە، نییە، چییە، کامەیە] کوا کات؟ رووداوەکانیان وەک رووداوی فرمانی بەهێز لە رووداني: [کڕین، فرۆشتن، چوون، کردن، نووستن، خەوتن....]؟ هەروەها کاتیشیان تێدا نییە، ئەمە بێجگە لەوەی ئەو گوزارانە کەسەکانی سێیەمی تاکن و بریتین لە راناوی (ە)ی تاک و لە گەردانکردندا دەبنە:

نیم	نیین	چیم	چین	کامەم	کامەین
نیت	نین	چیت	چین	کامەیت	کامەن
نییە	نین	چییە	چین	کامەی	کامەن

دەبینین (ە) لەناو ئەو نموونانەدا، لە کەسی سێیەمدان و وەک کەسەکانی تر راناوی کەسین.

پاشان ئەگەر (هە) فرمان بێت، یا بەشێک بێت لە چاوگ و فرمانی [هەبوون، هەبوو] دەبێت بۆ هەموو دەمەکانی فرمان، لە رابردوو جۆرەکانی، رانەبردوو، داخوازی گەردان بکرێت، کەچی لە گەردان کردندا، بۆ دەمی رابردووی بەردەوام و رانەبردوو، داخوازی ئەو (هە)یەی لا دەچێت و ناتوانرێت لە گەڵیدا،

ئەو دەمانەی بۆ گەردان بکرێت، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، کە [هە] وەک مۆرفیمێک بۆ هەبوونە (تملک) و لە رانەبردوو و داخوازیدا دەگۆڕێت بە (دە)ی رانەبردوو، (ب)ی داخوازی، لە ناویشدا [نە]یە؛ وەک:

پارەم هەبوو ـــــ پارەم دەبوو پارەم نەبوو.

هەمبوو ـــــ دەمبوو

بارم هەڵگرت ـــــ هەڵم گرت

لەم نموونانەدا، بە ئاسانی دەردەکەوێت کە (هە) لە ڕووی واتاوە پێشگرە، بۆ [هەیی] وەک پێشگرێک، چاوگ یا فرمانی داڕێژراوی بۆ دەمی رابردوو لە چاوگی سادەی (بوون)ەوە دروست کردووە، سەیر لەوە دایە، ئەم پێشگرە وەک مۆرفیمێکی وشە داڕێژ (derivational prefix) لە دەمەکانی رانەبردوو، داخوازی نامێنێت، لێرەوە شتێک سەر هەڵدەدات کە (هە) وەک نیشانەیەکی (هەیی) دەچێتە سەر بوون و لە کوردیدا، هەیی دەگەیەنێت وەک چۆن (دە) بۆ بەردەوامییەو (ب) بۆ داخوازییە، بەڵام (هە) لێرەدا دەردەکەوێت، لە رووی واتاوە ناوی بنێین مۆرفیمی یا پێشگری (هە)ی هەیی، بۆ ئەوەی بە تەواو پیشانی بدەین (هە) دەگۆڕێت بە (دە) لە رانەبردوووداو بە (نە)ش لە دۆخی نەرێدا ئەم نموونانە گەردان دەکەین:

هەبوون:

من هەم ئێمە هەین

تۆ هەیت ئێوە هەن

ئەو هەیە ئەوان هەن

نەبوون:

من نیم ئێمە نین

تۆ نیت ئێوە نین

ئەو نییە   ئەوان نین

دەبم   دەبین

دەبیت   دەبن   ڕانەبردوو

دەبێت   دەبن

ئەگەر (هە) کاتدار بێت، وەک (دە)ی بەردەوامی هەر لەبەر ئەوەی چۆتە سەر فرمان، بەهەمان شێوە دەبێت بڵێین، ئاوەڵفرمانەکانی وەک (نە، نا، نی)یش فرمان بن چونکە بەڕێز (دەچنە سەر ڕابردووو وکاتی داخوازی نەرێ، ڕانەبردوو) بە هەڵەش ئەوە لاسایی کراوەتەوە کە (نی) بۆ نەرێکردنی (نەفی کردن)ی کاتی ئێستایە وەک لە نموونەکانی (نەڕۆیشت، نەکەی، ناچم، نییە) ڕاستییەکەی ئەو ئاوەڵفرمانانە بێ کاتن بەڵام ئەوەی وایان لێ دەکات پەیوەند بن بەکاتەوە (قەد و ڕەگی فرمانەکانە)و (ە)ش لە ڕستەی (نییە) فرمان نییە بەڵکو بریتییە لە [ئاوەڵفرمانی نەفی+ نیمچە بزوێن+ ڕاناوی لکاو= بەم شێوەیە: [نی+ی+ە] هەروەک پیشانمان دان بۆ کەسەکانی تر دەبێتە:

ڕوونکردنەوەی مۆرفیمی (ە) بەوەی ڕاناوی لکاوە نەک فرمان

ژمارە	ڕاناوی کەسی سەربەخۆ	ئاوەڵفرمانی نەرێ	ڕاناوی کەسی لکاو		تاک و کۆ ڕاناوی لکاو
تاک	من تۆ ئەو	نی نی نی	م یت ـە	من نیم تۆ نیت ئەو نییە	م/ ین یت/ ن ە/ن
کۆ	ئێمە ئێوە ئەوان	نی نی نی	ین ن ن	ئێمە نین ئێوە نین ئەوان نین	

خشتەی ژمارە (٣)

لە سەرەوەش ئەو زیادانەی کە بەهۆی دەنگسازییەوە هاتوونەتە ناوەوە، وەک نیمچە بزوێنی (ی) لە (نییە) و، نەمانی دەنگی (ی) لە وشەی (نین)، چونکە هەردووکیان یەک دەنگن لەبەر ئەوە تووشی توانەوە بووە، ئیتر لە ناوو لەژێری ئەو ڕاناوە لکاوانەوە هیچ شتێک وەک کەرەسەی ڕێزمانی خۆی حەشار نەداوە، ئەمە بێجگە لەوەی کە لەگەڵ (ناو، ئاوەڵناو، ڕاناو، ئاوەڵفرمان) وەک لەمەو پێشەوە لەم وتارە خستمانە پێش چاو هەمان ڕاناوەکانی (م، یت، ە، ین، ن، ن) دەردەکەونەوە.

دیاردەی بوونی مۆرفیمی (ە) لە کۆتایی ڕستەوە نابێت هەر لەگەڵ فرمان و ئەو دۆخانەی کە تێیدا دەردەکەون وەک ڕابردووی تەواو، فرمانی ڕابردووی ئیلزامی بخرێنە پێش چاو بەڵکو لەگەڵ بەشەکانی تری ئاخاوتنیشدا ڕوونکردنەوەی پێویستە.

پاشان چی وادەکات، بەهەڵە ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک، کە دەچنە سەر فرمانی ڕابردووی تێنەپەڕ، لە گرووپەکەی خۆی کە بریتییە لە (م، یت، ە، ین، ن،ن) دەربهێنین (١١)و بە ئارەزوو لە شوێنی کاتی دابنێین وەک نموونەکانی:

من کەوتووم ـــــ م	ئێمە کەوتووین ـــــ ین
تۆ کەوتوویت ـــــ یت	ئێوە کەوتوون ـــــ ن
ئەو کەوتووە ـــــ ە	ئەوان کەوتوون ـــــ ن

بە چی بەڵگە ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک دەتوانرێت، لە ڕیزی ڕاناوەکانی سەرەوە جیا بکرێنەوە، کوا ئەو بەڵگە سەلمێنەرو دیارە، چی شتێک هەیە لە کەرەسەیەکی دەنگسازییەوە تاوشەسازی و ڕستە سازیش لەو شوێنەدا دیار و ئاشکرا بێت و ئەوە بسەلمێنێت کە (ە) لە [ئەوکەوتووە] مۆرفیمی کاتی ئێستا بێت، باشە ئەگەر (ە) کات بێت ئەی کوا ڕاناوە لکاوەکەی کەسی

سێیەم، ئەگەر زۆریش نابەجێ و دوورە لە راستییەوە بلێین راناوەکە بۆشە (٥) چونکە ئەم راناوی (ە) بە لەگەڵ بەشەکانی تری ئاخاوتندا دەردەکەوێت و لە شێوەی کرمانجی سەروو بادینانی لێ دەرچێت ئەم راناوە بە ئاشکرا دیارە:

ئەز دچم	ئەز کوردم
تو دچی	تو کوردی
ئەو دچە	ئەو کوردە

لە رابردووشدا دەرناچێت وەک: [ئەو کەوت] ئەوە دەگەیەنێت کە (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا بوونی نییە لە کوردیداو رستەکانی (مطلق)ن و خاسیەت و سیفەت و نەسەب دەگەیەنێت وەک ئەم نموونانە:

ئەو کوردە ــــــ خاسیەت ــــــ ئەو خەڵکی شارە

ئەو جوانە ــــــ سیفەت ــــــ زاگرۆس ئازایە

ئەو شوانییە ــــــ نەسەب ــــــ ئەو کەرکووکییە

دارستان سامانی وڵاتە. دیاردەیەکی (مطلق)ە، لە حاڵەتی نادیاردایە.

ئێستاو ئایندەو رابردووی ئەو جۆرە رستانە هەریەکن و هەموو کاتێک دەگرنەوە، چونکە کاتی دیاری کراویان تێدا نییەو، بێ کاتن و کەسی قسەکەر (المتکلم) باسی کەس و حاڵەت و دیاردەیەکی نادیار (غائب) دەکات کە کەسی سێیەمەو یا باشتر بلێین ریزی ئەو باسکردنانە، پلەی سێیەمی قسەکردن دەگرێتەوە، بۆیە (ە) راناوی کەسی لکاوە بۆ سێیەمی تاکی نادیار (غائب).

پاشان بە چ مافێک (ی) راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکی فرمانی تێپەڕ کە بریتین لە (م، ت، ی، مان، تان، یان) تایبەتن بە چوونە سەر فرمانی تێپەڕو بۆ هەییش (تملک- Possessive) لەگەڵ ناوو ئاوەڵناو و ژمارەدا بەکاردێن، لە ریزەکەی خۆی دەربهێنرێتە دەرەوە وەک: (١٢)

من ناردوو(م)- ە	ئێمە ناردوو(مان)- ە

تۆ ناردوو(ت)- ە	ئێوە ناردوو(تان)- ە
ئەو ناردوو (-)- ە تی	ئەوان ناردوو(یان)- ە

ئەم نەخشەیەی سەرەوە، هەڵەیەکی زەقی تێدا کراوە، ئەویش ئەوەیە مۆرفیمی (ە)، بەبێ بەڵگەی سەلمێنەر، لە ریزی راناوە لکاوەکاندا دەرهێنراوەو، خاسیەتی کاتی ئێستای دراوەتە پاڵ و، ناکرێت و ناشێت، ئەم راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکە، لەو ریزە دەربهێنرێت، بە بیانووی ئەوەی کەسی سێیەم بۆشە (٥)، ئێمە لەمەوپێشەوە نموونەمان بۆ بوونی ئەو راناوە لە نموونەی جۆربەجۆری نافرمانیدا هێنایەوەو، بۆ (ە)ش لێرەدا بەشێکە لە نیشانەی کاتی رابردووی تەواو، کە بریتییە لە [ووە/وە] ناکرێت بەجیا پیشان بدرێت، ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی تریشەوە تەنیا حاڵەتی گەردان کردنی فرمانەکە، لەگەڵ راناوە لکاوەکاندا گۆڕانی بەسەردا دێنێت، ئەویش بەشێکی نەپچڕاوە، لەو نیشانە تەواوەی {ووە} و لەلایەکی تریشەوە نابێت ئەوە لە بیر بکەین، کە راناوی کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ فرمانی تێپەڕدا بریتییە لە (ی) وەک نموونەی [ئەو ناردوویەتی] نەک [ئەو ناردووەتی] کە هەڵەیەکی زەقی دەنگسازی تێدا کراوە، ئەویش ئەوەیە کە (ی) راناوی لکاو ناتوانێت یەکسەر بەبێ ناوبژیوانی نیمچە بزوێنی (ی) بچێتە سەر، نیشانەی {ووە} بۆیە نیمچە بزوێن (ی) لە نێوان دەنگی (وو)ی درێژ (کەلێرەدا بەشێکی نیشانەی کاتە) لە نێوان (٥) نیشانەکە تەواوە، کە کە {ووە/وە} پەیدا دەبێت و، پاشان جارێکی تر نەبزوێنی (Consonant) (ت) نێوانی بزوێنی (ە) و (ی) راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک دەکات کە لەو جۆرە شوێنانەدا دەردەکەوێت و ناکرێت بە مۆرفیمێکی بۆش (Empty Morphem) دابنرێت چونکە بۆش نییەو (١٣) مەبەستی خۆی لەوێدا ئاشکرایە، کە هۆیەکی دەنگسازی ئەو راناوەی کەسی سێیەمی تاکی خستۆتە دواوەی فرمانەکە، لە تێپەڕدا (١٤) بەڵگەش بۆ

بوونی ئەم راناوە کەسییەی سێیەمی تاکی (ی)، لەگەڵ فرمانی تێپەڕدا (ی)یە نەک بۆش، کە بریتییە لە (م، ن، ی، مان، تان، یان).

لێرەدا بۆ بوونی پێویستی (ی) نیمچە بزوێن، لە ناومۆرفیمی (ێتی)نەک (ووەتی) ئەم نموونەو دیاردەیە لە کوردیدا، کە بێجگە لە دەنگی نیمچە بزوێنی (و،ی) بۆ نێوان کردنی دوو بزوێن، دەنگی (ر)ی فلاپ (سووک) و دەنگی (ت)ی نەبزوێنە:

بیدورەرەوە، بیخۆرەرەوە.

با پێکەوە سەیری دەنگی (ر)ی نێوان بزوێنی (و،ە)ەو، نێوانی بزوێنی (ە،ە) لە وشە یەکەمداو دەنگی (ر) نەبزوێن لە نێوان بزوێنی (و،ە)ەو (ە،ە) بکەین، ئەمە ئەوەی سەلماند، کە دەنگی (ت) و (ر) دەوری جیاکردنەوەی بزوێن دەبینن لە زمانی کوردیدا، بە هەمان شێوەی نەبزوێنی (و،ی)، کە لە نموونەی وەک لە نموونەکانی: ئەو ڕۆیشتووەتەوە، ئەو سووتاوەتەوە دەردەکەوێت، با پێکەوە ئەم نموونانە بۆ کەسەکانیتری هەمان کۆمەڵی راناوی لکاو بهێنینەوە کە (ە)لە بنەڕەتدا (ەت) نییە بەڵکو دیاردەیەکی دەنگسازییە کە (ە)ی کردۆتە (ەت)، لە تێنەپەڕیشدا (ە)ی لکاو دەرناچێت:

من ڕۆیشتوومەتەوە

تۆ ڕۆیشتوویتەتەوە

ئەو ڕۆیشتووەتەوە یان ئەو ڕۆیشتۆتەوە

پاشگری دووەمی ئەو نموونانەی سەرەوە کە بریتی لە (ەوە) بۆ دووبارە کردنەوەی کردەوەی رووداوەکەیە، وەک: ڕۆیشتنەوە، سووتانەوە، کردنەوە... تاد.

ئەنجام

١- (ە) وەک مۆرفیمێک لە رستەسازیدا لە ناوەندی رستەوە دەبێتە جێگری ناو، ئامرازی پێوەندی، پاشکۆی ئامرازی پێوەندی وەک: من خەڵکی ئەم شارە نیم، هەروەها لە کۆتایی رستەوە، دەبێتە راناوی کەسی لکاوی کۆمەڵەی (م،یت،ە،ین،ن،ن)و هەروەها دەبێتە دروستکەری رستەی هەیی، وەک: سەرم بەرز(ە).

٢- (ە) لە کۆتایی رستەوە، رستەی ناوی دروست دەکات و، بە تەنیا هەر خۆی کات پیشان نادات و بەشێکە لە مۆرفیمی کات وەک (ووە/وە، ایە) لە فرمانی رابردووی تەواو و فرمانی رابردووی ئیلزامیدا، لە گەردانکردندا نەبێت تووشی کەرت بوون نابێن.

٣- فرمان خۆی بەبێ راناوی لکاو، تێنەپەڕەکانی لێ دەرچێت، بۆ کەسی سێیەمی تاک دروست نابێت، ئیتر (ە) خۆی چۆن دەبێتە فرمان، بۆیە راناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکە.

٤- کۆمەڵەی دووەمی راناوە لکاوەکانی (م، یت، ە، ین، ن، ن) لەگەڵ وشەی نافرمانیشدا رستە دروست دەکەن وەک لەگەڵ ناو، راناو، ئاوەڵناو، ئاوەڵفرمان، ژمارە.

٥- کۆمەڵەی یەکەمی راناوە لکاوەکان، تەنیا لەگەڵ فرمانی رابردووی تێپەڕدا رستە دروست دەکەن، کەچی لەگەڵ بەشەکانی تری ئاخاوتندا، بە تایبەتی ناو، راناو، ئاوەڵناو، ژمارە هەیی پێکدەهێنن نەک رستە.

٦- (هە)ی چاوگی (هەبوون)، کە واتای (بوون) هەڵدەگرێت، نیشانەی هەبوونە (تملک) لە زمانی کوردیدا و پێوەندی بەکاتەوە نییە، چونکە لەگەردانکردنی کاتە جیاجیاکانی فرمانی (بوون)دا بزر دەبێت، چونکە (هە) بە

تەنیا کات و ڕووداوی تێدا نییە.

٧- زۆربەی وشە لێکدراوەکانی زمانی کوردی، بەتایبەتی ئەوانەی کە بەبێ ناوگر دروست دەبن وەک: سەربەرز بەهۆی ڕاناوە لکاوەکانی کۆمەڵەی دووەمەوە، ڕستە دروست دەکەن و بوونی ڕستەی ناوی دەسەلمێنن.

٨- هەمان وشەکانی زنجیرە (٧) ئەگەر لەناوەندی وشەکەوە، کۆمەڵەی یەکەمی ڕاناوەکان دەربکەون لە کۆتاییەوە (ە)ی ڕستەی هەیی دەردەکەوێت.

٩- (ە) لە مۆرفیمی (هەیە)دا بریتییە لە (ە) بۆ کەسی سێیەمی تاک و (ی) نەبزوێنە نێوانی هەردوو (ە، ە)ی کردووە.

١٠- هیچ بەڵگەیەک نییە، ئەوە بسەلمێنێت کە لە ژێر کۆمەڵەی ڕاناوە لکاوەکانی (م، یت، ە، ین، ن، ن)ەوە کاتی ئێستا هەبێت، دەرنەکەوتنی ئەم (ە)یە لە تێنەپەڕی کەسی سێیەمدا، نابێتە هۆی ئەوەی لە کەسی سێیەمی جۆرەکانی تری ڕابردوودا دەربکەوێت، بۆ بوونی نیشانەی کات وەک لە نموونەی (ئەوهاتووە)، مۆرفیمی (ووە)ی کات لەگەڵ (ە) لکاودا، چونکە لە یەک دەچن بوونەتە یەک، ئەگینا نیشانەی کات نییە.

١١- (ت) لەگەڵ (ە)دا یەک مۆرفیم پێک ناهێنن بە شێوەی (ەت)، بەڵکو دەنگی (ت) نەبزوێن ئەرکی دەنگسازی بینیوەو هەردوو (ە)یەکان لە یەکتر جودا دەکاتەوەو دەوری نیمچە بزوێنی (و،ی) بینیوە، وەک دەنگی (ر) ڤلاپ (سوک) کە دوو بزوێن لەیەکتر جودا دەکاتەوە.

١٢- مۆرفیمی (یەتی) بۆش نییە، بەڵکو هۆی دەنگسازی وای لێکردووە، کە (ی) ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک بکەوێتە دواوەی وشەکە..❖

پەراوێز و سەرچاوە

(١) سەعید صدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل ٦٥.

(٢) أ- بیروڕای نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، ١٩٧٦، ل ١٨٢.

ب- صادق بهادین، ڕێزمانا کوردی، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٤٤٨-٤٥٠.

(٣) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، بیروڕای مەسعوود محەمەد، ل ١٨٢.

(٤) أ/ صالح حوسێن پشدەری، کورتەیەک لەڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥، ل ٧١.

ب/ د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، جێناو، بەغدا، ١٩٨٧، ل ١٤٧.

(٥) د. شێرکۆبابان، گۆڤاری (ڕامان) ژمارە (٢٠) ڕێزمانی مۆرفیمی ئێستایی (ە)، ١٩٩٨، ل ١٧٢-١٧٥ نابێت دکتۆر شێرکۆ لەم بۆچوونەم زویر بێت، چونکە مەبەستم مەبەستێکی زانستانەیەو بەس من دەس خۆشی لێ دەکەم بۆ بەرهەمەکانی، ئەگەرچی بیروڕای خۆم هەیە لەبارەیانەوە بەتایبەتی لە کتێبی (ڕستەسازی و شیتەڵ کاری زانستی، ١٩٩٦، بەلای منەوە نرخی لەوەدایە، کە ڕێزمانی کوردی خستۆتە سەرزمانی بیسک، چونکە زانیارییەکانی هی نووسەرانی ترە).

(٦) ڕەفیق محەمەد شوانی، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا کۆلیجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا، ١٩٩٧، ل٧٤.

(٧) بڕوانە محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە تای تەرازووی بەراورددا، بەغدا ١٩٨١، ل ١٦٧.

(٨) بڕوانە بیروڕای مەسعوود محەمەد، سوڕێکی خامە بەدەوری راناودا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کوردی، ژ (١) بەغدا، ١٩٧٤، ل ١١١.

(٩) بڕوانە: رەفیق محەمەد، چاوگ و فرمان کامیان سەرچاوەو بنەڕەتن، وتارێکی دەسنووسە، بەڵام بەهۆیەوە لە مامۆستای یاریدەرەوە بوومە مامۆستا.

(١٠) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، جێناو، بەغدا، ١٩٨٧، ل ١٤٧.

(١١) صالح حوسێن پشدەری، کورتەیەک لە رێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥، ل ٧٢.

(١٢) د. شێرکۆ بابان، رێزمانی مۆرفیمی ئێستایی (ە)، گۆڤاری رامان، ژمارە (٢٠)، ١٩٩٨، ل ١٧٢- ١٧٥.

(١٣) بڕوانە سەرچاوەی (١١).

(١٤) وریا عومەر ئەمین، یاسایەکی فۆنۆلۆجی، کاروان، ژمارە (٢٠)،ل ١٩٨.